Eugen MUNTEANU

Mitul lui Orfeu în poezia lui Ovidius*

E.M. – profesor la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, director-fondator al Școlii Doctorale de Studii Filologice (2005-2009), profesor invitat la Universitățile din Jena și Viena, director al Institutului de Filologie Română „Al. Philippide" din Iași (2009-2013). Principalele lucrări: *Aeterna Latinitas* (1997); *Introducere în lingvistică* (2015); *Lexicologie biblică* (2008). A coordonat proiectul „Monumenta linguae Dacoromanorum" (2009-2015, 15 volume tipărite) și ediția critică a versiunii „Nicolae Spătarul Milescu" a Vechiului Testament (2016, 2060 p.). A tradus și comentat texte de Sf. Augustin, Thomas de Aquino, Swedenborg, Jean-Jacques Rousseau, Rivarol, Wilhelm von Humboldt, Iacob Grimm, Ernst Renan, Eugenio Coseriu și Hans-Georg Gadamer.

Pentru orice mare poet, destinul orfic pare să aibă o valoare exemplară, ca mit-paradigmă al existenței poetice. Examinarea atentă și în profunzime a unui univers poetic relevă semnificații și secvențe corespunzând unor evenimente, figuri sau momente simbolice ale mitului lui Orfeu. Dacă în societățile arhaice mitul era o „istorie sacră" (Mircea Eliade) cu funcția unui model de autoritate divină, o garanție a individualității și integrității tribului, în epoca clasică, situația este deosebită: mitul rămâne un model, dar nu pentru insul abstract al comunității, ci pentru poet ca individ de excepție, un model care fixează și justifică comportamentul, atitudinile și simbolistica actului poetic.

În ceea ce privește opera lui Ovidius, complexul mitopoetic orfic ocupă un loc central, atât ca tramă narativă ca atare, cât și ca sumă a unor principii ale cunoașterii și existenței poetice.

În cărțile a X-a și a XI-a ale *Metamorfozelor* ovidiene, protagonist este Orpheus, poetul trac (*Rhodopeïus vates*); mai mult încă, înaintea morții, vocea sa se identifică cu cea a poetului însuși, și anume în nararea miturilor

* Articol inedit, scris de autor în mai-iunie 1977, ca lucrare de seminar.

BDD-A30105 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:37 UTC)

lui Athis, Cyparissus, Ganimedes, Hyachinthus, Pygmalion, Myrrha, Atalanta și Hippomene. Alături de cunoscutul pasaj din cartea a IV-a a *Georgicelor* lui Vergilius, tratarea narativă din *Metamorfozele* lui Ovidiu este una dintre cele mai complexe: fiecare secvență a mitului își realizează în spațiul narativ valențele simbolice tradiționale, cunoscute și din alte texte ale antichității. Recunoașterea semnificațiilor mitului, așa cum este el narat în *Metamorfoze*, ne va sprijini în interpretarea și înțelegerea lirismului ovidian, în ale cărui structuri primare vom identifica elemente din simbolistica mitică a orfismului.

Orfeu apare la Ovidiu cu atributele sale arhetipale cunoscute: poet apolinic (*Apollineus vates*), eroul este un simbol al echilibrului și emergenței solare, al curajului tragic al asumării cunoașterii. În fața morții și a întunericului, poetul-profet vrea să evite vorbirea meșteșugită (*positis ambagibus*) și să spună adevărul (*vera loqui*). Ca restaurator al ordinii și al adevărului, Orfeul ovidian vede în revederea iubitei pierdute justificarea coborârii în Infern (*causa visae conjunx*). Recuperarea Eurydicei echivalează cu impunerea valorii solare a conștiinței, a luminii care trebuie să dezvăluie adevărul și să împrăștie negurile.

Mijlocitor între zei și oameni, Orfeu se află în centrul unei cunoașteri de tip tragic, întrucât realizarea dialogului poet-ființă eșuează în chiar momentele sale de maximă comuniune. Cântecul (*carmen*) rămâne singura cale de salvare. Prin cântec, prin cuvântul pus în acord cu ritmul universal al coardelor – *nervosque ad verba moventem* (*Metamorfoze,* X, 40), Orfeu își interzice suferința degradantă și eludează temporar puterile morții: Tantalus și Sisyphus se odihnesc în sfârșit, roata lui Ixion se oprește, Eumenidele însele lăcrimează pentru întâia oară – *Eumenidus maduisse genas* (*Metamorfoze,* 46).

Condiția pusă poetului spre a învinge moartea și a permanentiza victoria, și anume să nu își întoarcă privirile înapoi – *ne flectat retro sua lumine* (*Metamorfoze,* 51) – este însă inacceptabilă conștiinței apolinice, care s-ar auto-nega, renunțând la putința de *a vedea*. Astfel încât, nerăbdarea cunoașterii și dorința fierbinte de a vedea – *ne deficeret metuens avidusque videnti* (*Metamorfoze,* 56) – se constituie ca limită tragică a experienței orfice. După întoarcerea din infern și consumarea experienței-limită, Orfeu rămâne să rătăcească prin existența terestră care a devenit, în absența iubirii, un spațiu al exilului și informului.

BDD-A30105 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:37 UTC)

Preot apolinic, Orfeu cade deci jertfă necesară elanului dionisiac al bacantelor, contrariate de refuzul vieții primare, manifeste, pe care o reprezentau. În timpul acestei dezlănțuiri dionisiatice, cuvintele poetului nu se mai aud și nu mai mișcă pe nimeni – *nec quiquam voce moventem* (*Metamorfoze,* XI, 40). Moartea eroului are semnificația unei restituiri: prin corpul său ciopârțit, cuvântul, cântecul se împrăștie asupra întregii firi. Un plâns cosmic cuprinde natura: păsările, pădurile, fiarele, stâncile sunt pline de lacrimi; se spune că fluviile s-au umflat de lacrimi – *lacrimis quoque flumina dicunt / Increvisse suis* (*Metamorfoze,* 46). Parte componentă a corpului poetului, lira sa continuă să dețină puteri magice, supraviețuind morții și comunicând cu plânsul emanat de natură: *Flebile nescio quid queritur lyra, flebile lingua / Murmurat exanimis, respondent flebile ripae* (*Metamorfoze,* 52-53).

Poetul poate în sfârșit să-și privească, cu certitudine, iubita – *Eurydicenque suam iam tuto respicit Orpheus* (*Metamorfoze,* 66) – deoarece, în moarte, lumina cunoașterii apolinice nu mai poate jigni pe zeii morții.

Se poate vedea din ceea ce am spus până acum că Ovidiu nu „demitizează" și nu degradează mitul, ci doar îl *interpretează*, fără să piardă niciunul din marile sale simboluri. Mai mult decât atât, motivele ovidiene centrale pot fi integrate perspectivei mitului orfic și organizate după tiparul său. Ipostazele vieții poetului, cu care destinul a fost darnic în evenimente, își găsesc un exact corespondent în datele exemplare ale mitului.

Sprijinită pe o permanentă tensiune a discursului elegiac ovidian, mitopoietica orfică își relevă aici principalele teme. Le voi trata succint pe fiecare.

Omnipotența iubirii

Erosul reprezintă în poetica ovidiană valoarea supremă, cauză și țintă a existenței, însăși rațiunea de a fi. Ca permanentă tensiune vitală, amorul stăpânește deopotrivă pe zei și pe oameni, fiind însoțit de greșeală și de furie: *Blanditiae comites tibi erunt Errorque Furorque / Asidue partes turba secuta tuos, / His tu militibus superas hominesque deosque* (*Amores*, I, 2, 35-37). Dincolo de inevitabila alegorizare impusă de convențiile

BDD-A30105 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:37 UTC)

stilistice ale vremii, se străvede aici concepția orfică despre iubire ca putere supremă, cale de salvare prin cunoaștere și uniune la nivelul întregului cosmos. Iubirea este substanța cea mai intimă a cântecului. Panerotismului cosmic din *Metamorfoze* îi corespunde în *Amores*, *Ars amandi* și *Heroide* un panerotism, i-am putea spune, social. „Cel ce iubește este asemenea unui soldat, și Cupidon își are taberele sale: Crede-mă, Atticus, cel ce iubește este asemenea unui soldat" spune poetul: *Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido: / Attice, crede mihi, militat omnis amans* (*Amores*, I, 9, 1-2).

Absorbit de viziunea tragică a existenței în a doua parte a creației, erotismul primelor opere ovidiene este solar și plenar, manifestându-se în sfera jocului (*lusus*) și a plăcerilor (*delicias*). Iubirea este o desfătare legitimă sau amor jucăuș (*honesta voluptas, amor jucundus*), poezia înseamnă cântece dulci (*molia carmina*), iar muza mai îngăduitoare (*Musa jocosa*).

Corespondența poet-natură

Prin potențele magice ale cuvintelor, poetul pătrunde în intimitatea lucrurilor, modelând natura potrivit propriilor sale stări. Identificarea imaginilor obsedante din opera de exil relevă în acest sens la Ovidius preponderența unor metafore legate de sfera orfică. Rătăcirea, îndoiala, căutarea, tentația adâncului, ceața, întunericul, zbuciumul, amenințarea, noaptea, murmurul sunt dominantele complexului imagistic al elegiilor. Între eul poetic și exterior se stabilește o strânsă comuniune, în urma căreia realul nu mai este reprezentat ca atare, ci *interpretat*. Aspectelor superficiale și obiective ale lucrurilor li se caută un înțeles mai profund, consonant cu stările de spirit ale poetului exilat. Exacerbarea antinomiilor existenței îl menține pe poet într-un permanent extaz al deznădejdii, dublat de orgoliul unui destin de excepție. Tensiunea și disperarea se reflectă în participarea naturii, supusă prin gestul hieratic al cântării: *Alternaque est nostrae sumpta carina fugae, / Quod facerem versus inter fera murmura ponti / Cycladas Aegeas obstipuisse puto. / Ipse ego nunc miror tantis animique marisque / Fluctibus ingenium non cecidisse meum*. – „Și am luat cea de-a doua corabie a călătoriei mele în exil, / Cum făceam versuri în mijlocul sălbaticului murmur al mării/ A uimit, socot, Cicladele Mării Egee. / Și acuma mă mir că în

BDD-A30105 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:37 UTC)

mijlocul atâtor frământări ale sufletului și ale mării/ Talentul meu nu s-a frânt (*Tristele,* I, XL, 6-10).

Dintre toate elementele primare, mediul acvatic în special domină imagistica ovidiană. La Ovidius, poet al intimității și al securității citadine, apele sunt un mediu al dezolării și al morții, având aproape întotdeauna un aspect sumbru și zbuciumat. Înconjurat de ape, spațiul exilului este absolut întunecat, opus fără întrerupere solarei imagini a limanului patriei râvnite: *deploratae limen adire domus* (*Tristele,* III, 5, 8).

Viziunea tragică asupra existenței

Poetul se află în centrul unui permanent dialog cu ființa, dominând stihiile și dându-le prin cântec legi. Prăbușirea poetului are ca urmare dezorganizarea cosmosului, ruina și lipsa de noimă a lumii: pământul se amestecă cu cerul, apele cu focul, legile dispar, totul se învălmășește: *In caput alta suum labentur ab aequora retro / Flumina, conversis Solque recurret equis, / Terra ferret stellas, caelum findetur aratro, / Unda dabit flammas et dabit ignis aquas, / Omnia naturae praepostere legibus ibunt / Parsque suum mundi nulla tenebit iter, / Omnia jam fient, fieri quae posse negabam, / Et nihil est de quo non sit habenda fides. / Haec ego vatecinor...* – „La capătul lor se scurg înapoi din mare/ Râurile și Soarele își răsucește caii, / Pământul va sprijini stelele, cerul va fi spintecat de plug, / Apele vor scoate flăcări, iar focul va scoate ape, / Toate cele ale naturii vor înainta fără nici o lege, / Și nicio parte din lume nu-și va menține calea,/ Se vor petrece deja toate cele despre care refuzam să cred că se pot întâmpla, / Și nu există nimic ce nu putem spera că se va petrece. / Aceste lucruri le cânt ca profet" (*Tristele,* I, 8, 1-8).

Printr-o existență întunecată, *nubila tempora*, poetul este un *viator*, un rătăcitor. Termeni cheie din sfera pierderii, durerii și morții, selectați numai din cartea I din *Tristia*, sunt elocvenți pentru coordonatele sufletești specifice: *metus, casus, terror, minacio, luctus gemitusque, sepulcrum, damnatio, clamor gemitusque, lacrimae, ruina, maeror, vulnus, culpa, error, querulus dolor, tristitia, pulvis, cinis*.

Deznădejdea solitudinii se răsfrânge în simțurile poetului, care ajung să nu perceapă în spațiul pontic al exilului decât ger și uscăciune. În *Tristia* și în *Epistulae ex Ponto*, imaginile nucleu, cele care organizează

BDD-A30105 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:37 UTC)

imaginarul ovidian, derivă din preeminența frigului în simțurile exilatului: *frigus habitabile, rigidae minae, gelida membra, gelidus timor, hibernas procellas, adstricto Terra perusta gelu*. Același regim imagistic determină selectarea și frecvența unor verbe corespunzătoare: *obruere, frangere, fallere, labi, plangere, flere, maerere, deplorare, premere, cadere, laedere, amidere, pati, nocere, precari, vagari*.

Moarte și exil

Rupt de mediul său generic, *domus, limen patriae*, poetul orfic supraviețuiește în lume ca într-un spațiu al exilului și suferinței. Nu numai omul ca atare, care poate spera o iertare și reîntoarcerea în patrie, dar întreaga ființă se află în declin. Speranța salvării se convertește treptat într-o iubire extatică pentru moarte (*amor necis*). În preajma morții, puritatea durerii fără limite, asumarea orgoliului suprem al morții se impune ca o soluție de a pune capăt exilului. Implorându-l pe împărat să fie iertat pentru vechea ofensă, poetul conjură deopotrivă tumultul mării să îl ajute să scape de insuportabilul exil: *Contenti nostris jam precor esse malis! / Nec tamen, ut cuncti miserum servari valetis, / Quod periit, salvum jam caput esse potest. / Ut mare considat ventisque ferentibus utar, / Ut mihi parcatis, non minus exul ero!* (*Tristia*, I, 2, 70-75)

Poezia ca soluție de salvare

Predestinat suferinței, poetul nu poate să înfrunte destinul prin rațiune, prin efortul de a-l eluda sau ocoli: *Sive malum potui tamen hoc vitare cavendo / Seu ratio fatum vincere nulla valet*. (*Tristia*, III, 6, 17-18)

Numai cântecul, ca semn al electiunii divine poate oferi o cale de salvare, nu prin desființarea suferinței, ci prin înnobilarea ei. Supunând prin forța privirii și a numirii, atribute vaticinare, tenebrele care îl înconjoară, poetul este în stare să înțeleagă semnele divine, esența eternă din lucruri, căci zeul trimite semne binevoitoare celui care le dorește: *... sunt quidam oracula vatum: / Nam deus optanti prospera signa dedit* (*Epistulae Ex Ponto*, II, 1, 55-56). Prin cântec se poate defini o *origo rerum*, cum Ovidius a încercat în *Faste*, sau se poate cuprinde și descifra perpetua curgere a firii, ca în *Metamorfoze*.

BDD-A30105 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:37 UTC)

Totul trebuie să i se supună poetului, căci el este cel care vede adevărul și îl cuprinde în cântec, reîmpăcând pe om cu natura și cu destinul.

Cunoaștere a adevărului, poezia ne apare la Ovidius un act erotic: de comuniune și transcendere: *Usus opus movet hoc, vati parete perito, / Vera canam: coeptis, mater, Amoris, ades!* (*Ars amandi*, 1, 29-30). De aici și marele orgoliu al poetului, credința lui că poezia poate învinge moartea și timpul: *carmina morte carent*.

În sfârșit, ca o încheiere simbolică a unui destin orfic, Ovidius a rămas în conștiința posterității drept poetul căruia nu i se cunoaște mormântul; la fel ca cel al legendarului Orfeu, corpul său freamătă permanent în ritmurile secrete ale naturii.

BDD-A30105 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:03:37 UTC)